

Як показують матеріали могильників дніпро-донецької культури, до населення культур гребінцево-накольчастої кераміки належали племена пізніх кроманьйонців, що ховали померлих у випростаній позі, часто в колективних могилах, які посипали червоною вохрою.

На півночі відзначені вище дві області межували з культурами ямково-гребінцевої кераміки, що становлять в Східній Європі третю велику етнокультурну зону. На півдні азово-каспійські пам'ятки розташовувались по сусідству із слабо ще вивченими північнокавказькими. На захід від Дніпра розпочинається зона буго-дністровської, а пізніше — трипільської культури, територія на Схід від Волги і Уралу входить уже до кола південно-уральської та кельтимінарської культури.

Слід зауважити, що між виділеними вище двома областями неолітичних культур Степового Подоння і Поволжя та сусідніми етнокультурними областями якихось чітких і сталих меж, очевидно, не було. В районі Степового Подніпров'я і Подоння, наприклад, культури гребінцево-накольчастої кераміки проникали далеко на південь, змішуючись з азово-каспійськими, чи витісняючи їх. Відомі також і зворотні впливи більш південних культур на півночі (Латошинка).

Переважає більшість культур і типів пам'яток півдня європейської частини СРСР, про які йшла мова, розвивались у період кінця VI до першої половини III тисячоліття до н. е., але вирішення проблеми їх синхронізації є досить складним завданням. На підставі наведених у тексті аналогій і типологічних паралелей, а також спираючись на нечисленні ще у нас дані визначення віку пам'яток методами точних наук, можна запропонувати лише дуже наближену синхронізаційну схему (рис. 9). Безперечним все ж є, очевидно, те, що культури азово-каспійської області склалися в цілому раніше, а культури гребінцево-накольчастої кераміки — пізніше. Останні продовжували свій розвиток до середини III тисячоліття до н. е., в той час як азово-каспійські припинили існування вже в середині IV тисячоліття до н. е.

Д. Я. ТЕЛЕГИН

О неолитических памятниках Подонья и Степного Поволжья

Резюме

На указанной территории экспедиция ИА АН УССР под руководством автора обследовала ряд неолитических стоянок. Кроме сбора подъемного материала и изучения топографии памятников в нескольких случаях проведены небольшие раскопные работы, в том числе на стоянках Ракушечный Яр и Черкасская на Дону, Орловка и Латошинка на Волге, а также на стоянке Алтата в Степном Заволжье.

В статье публикуются полученные материалы и делается попытка подвести итоги выделения в Степном Поволжье и на Дону типов неолитических памятников. На основании имеющихся данных по неолиту степного и лесостепного междуречья Днестра и Волги автор выделяет две основные культурные области — азово-каспийскую и область культур с гребенчато-накольчатой керамикой. Первая включает памятники сурской, горнокрымской культур, типа Ракушечного Яра и сероглазовской, вторая — памятники днепро-донецкой культуры воронежского и орловского типов.

Район распространения этих культур показан на прилагаемой карте (рис. 1), а хронологическое взаимоотношение — на схеме (рис. 9).

С. А. СКОРИИ

Скіфські довгі мечі

Стало традицією порівнювати скіфський світ з савроматським. При цьому, як правило, відзначається, що для савроматів на відміну від скіфів вже з кінця VI ст. до н. е. характерне застосування поряд з

короткими колючими акінаками довгих рубаючих мечів. Уперше це припущення висловлено в працях К. Ф. Смирнова¹. Його підтримала Г. І. Мелюкова², яка вважає, що «савромати вже з кінця VI ст. до н. е. почали широко застосовувати мечі довжиною понад 1 м», тоді як «у Скіфії довгі мечі (понад 70 см) становлять велику рідкість»³.

Висновок щодо різниці між савроматськими і скіфськими мечами за довжиною та відповідно за функцією дав підставу К. Ф. Смирнову (а потім ряду інших дослідників) вже у ранню епоху відвести савроматській кінноті більш вирішальну роль у близькому бою, ніж скіфській⁴.

Знахідки у скіфських похованнях довгих мечів, «незвичайних для самих скіфів», відомі досить давно⁵. З часом кількість екземплярів збільшувалась, проте вона здавалась дуже незначною серед численних акінаків та кинджалів. На наш погляд, можна виділити три хронологічні етапи в оцінці дослідниками скіфських довгих мечів.

Приблизно до кінця 40-х років в науці панувала думка про те, що скіфи користувалися тільки короткими акінаками. Вона знайшла відображення, наприклад, у працях Е. Міппза, М. І. Ростовцева, В. Гінтерса, В. В. Гольмстен, Б. М. Гракова, М. Я. Мерперта⁶. Правда, О. О. Бобринський ще на початку століття вказував на значну довжину меча з с. Берестяги (86 см)⁷. У 20-х роках М. І. Ростовцев, досліджуючи кургани Київської групи, також відзначав: «Цікаві й нові форми озброєння, погано поки що вивчені за відсутністю виданого матеріалу: звертаю увагу на довгий меч поховання у кургані № 4 Берестяги. Все це та багато чого іншого нове і потребує пояснення»⁸. Але такі вказівки одиничні.

З початку 50-х і до кінця 60-х років у скіфській паноплії поряд з акінаками згадуються довгі мечі. Але майже всі дослідники підкреслюють їх крайню нечисленність (В. Д. Блаватський, Г. І. Мелюкова, О. П. Смирнов, Б. М. Граков), причому К. Ф. Смирнов схильний зв'язати появу цієї зброї з савроматським впливом⁹. Г. І. Мелюкова збрала відомості про 15 довгих мечів (серед 100 вивчених мечів та кинджалів)¹⁰. На жаль, дослідниця не приділила достатньої уваги питанню про кількість та хронологію цієї групи наступального озброєння і не

¹ Смирнов К. Ф. Курганы у сел Иловатка и Политотдельское Сталинградской области.— МИА, 1959, № 60, с. 319; Смирнов К. Ф. Вооружение савроматов.— МИА 1961, № 101, с. 29; Смирнов К. Ф. Савроматы. М., 1964, с. 212.

² Мелюкова А. И. Вооружение скифов.— САИ, 1964, Д1-4, с. 60. Пізніше це положення стало аксіомою. Див., напр., Мартынов А. И. Археология СССР. М. 1973, с. 139.

³ У зв'язку з цим доречно згадати висновок Б. М. Гракова, зроблений, правда на матеріалі 40-х років, про нечисленність довгих мечів у савроматській культурі (Граков Б. ΤΥΝΑΤΙΚΟΚΡΑΤΟΥΜΕΝΟΙ.— ВДИ, 1947, № 3, с. 104).

⁴ Смирнов К. Ф. Савроматы, с. 212.

⁵ Смирнов К. Ф. Савроматы, с. 261; ОАК за 1875 г., с. XXXIV; ДП, 1900, вып. 3 табл. LV; Смела III, с. 42.

⁶ Minns E. H. Scythians and Greeks. Cambridge, 1913, p. 72; Ростовцев М. И. Курганские находки Оренбургской области эпохи раннего и позднего эллинизма.— МАР, 1918, № 37, с. 47, 55; Ростовцев М. И. Эллинизм и иранство на юге России. Пг., 1918, с. 129; Ginters W. Das Schwert der Skythen und Sarmaten in Südrussland Berlin, 1928, S. 40, 42; Гольмстен В. В. К разработке приемов исследования вещественных памятников.— Сообщ. ГАИМК, 1932, № 11, 12; Граков Б. Скіфи. К., 1947 с. 11; Мерперт Н. Я. Акинак с когтевидным навершием.— КСИИМК, 1948, вып. 22 с. 78.

⁷ Смела III, с. 94.

⁸ Ростовцев М. И. Скифия и Боспор. Л., 1925, с. 502.

⁹ Блаватский В. Д. О стратегии и тактике скифов.— КСИИМК, 1950, вып. 34 с. 20; Блаватский В. Д. Очерки военного дела в античных государствах Северного Причерноморья. М., 1954, с. 15, 19, 34; Мелюкова А. И. Указ. соч., с. 46; Смирнов А. Л. Скіфи. М., 1966, с. 152; Граков Б. Н. Скіфи. М., 1971, с. 92; Смирнов К. Ф. Вооружение савроматов, с. 23; Смирнов К. Ф. Савроматы, с. 261.

¹⁰ Мелюкова А. И. Указ. соч., с. 47.

вказує на можливий савроматський вплив. В окремих працях цього часу, як і раніше, ігнорується наявність довгих мечів у скіфів¹¹.

Наприкінці 60-х років ситуація істотно змінилася. В. А. Іллінська висловила думку про існування довгих рубаяючих мечів у скіфів,

«починаючи з архаїчного часу», а також вказала на те, що вони трапляються поряд з акінаками¹². Є. В. Черненко припускає, що важка кіннота у скіфів з'явилась раніше, ніж у савроматів, і вперше звертає увагу на «помітне місце» довгих мечів у складі скіфської зброї близького бою¹³. Ці висновки певною мірою відображені в «Археології Української РСР»¹⁴. Проте нова точка зору, на жаль, не знайшла місця у працях останнього часу¹⁵, що зумовлено відсутністю достатньої аргументації. Спробуємо дати її у пропонуваній статті.

Зараз нам відомо 24 скіфських довгих мечів* (див. додаток 1), причому, вживаючи цей термін, ми маємо на увазі зброю завдовжки

70 см і більше¹⁶. Звичайно, тут розглядаються лише мечі, датовані VII—IV—III ст. до н. е. і знайдені на власне скіфській території¹⁷.

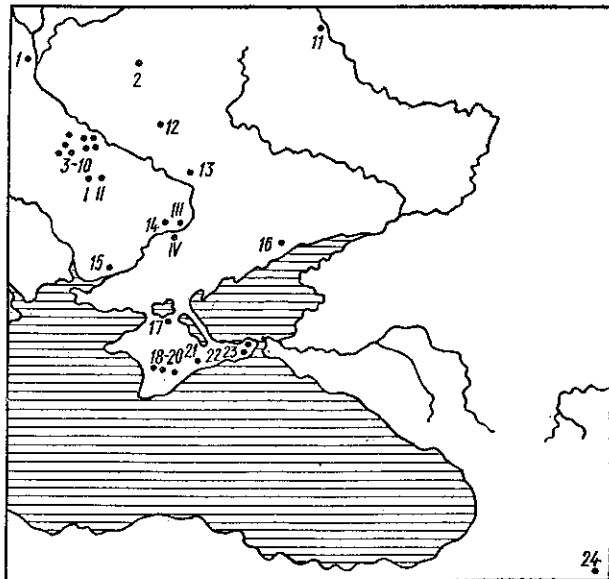

Рис. 1. Схема поширення довгих скіфських мечів та творів мистецтва з їх зображеннями.

1 — Оране; 2 — Старша Могила; 3 — Гришенці; 4 — Турії; 5 — Новосельці; 6 — Текліне; 7 — Гуляй-город; 8 — Берестяги; 9 — Капітанівка; 10 — Журівка; 11 — Часті кургани; 12 — Вовківці; 13 — Катеринославщина; 14 — Нікополь; 15 — Марицький могильник; 16 — Жданов; 17 — Мартинівка; 18 — Кримський краєзнавчий музей; 19 — Фруктове; 20 — Передгірний Крим; 21 — Ілюмівка; 22 — Куль-Оба; 23 — Ак-Бурун; 24 — Кармір-ьдур; I, II — Кіровоград (антропоморфні стели); III — Гайманова Могила (чаша); IV — Солоха (горит).

¹¹ Сокольский Н. И. Боспорские мечи.— МИА, 1954, № 33, с. 142; Шрамко Б. А. Древности Северского Донца. Харьков, 1962, с. 160.

¹² Ильинская В. А. Скифы днепровского лесостепного левобережья. К., 1968, с. 89; Ильинская В. А. Раннескифские курганы бассейна р. Тясмин. К., 1975, с. 98.

¹³ Черненко Е. В. Скифский доспех. К., 1968, с. 168; Черненко Е. В. Скифские курганы V ст. до н. е. поблизу м. Жданова.— Археология, 1970, т. 23, с. 178; Черненко Е. В. О времени и месте появления тяжелой конницы в степях Евразии.— ПСА. М., 1971, с. 36.

¹⁴ Археология Украинской РСР, т. 2. К., 1971, с. 128.

¹⁵ Шелов Д. Б. Северное Причерноморье 2000 лет назад. М., 1975, с. 20.

* Цю статтю вже було здано до друку, коли Е. В. Черненко люб'язно повідомив нас ще про сім знахідок скіфських довгих мечей.

¹⁶ Так само визначає скіфські довгі мечі (крім Г. І. Мелукової) М. І. Сокольский. Див.: Сокольский Н. И. Указ. соч., с. 133. Звичайно, це визначення досить умовне, хоча, між іншим, мечами меншого розміру для рубання з коня користуватися неможливо.

¹⁷ Декілька довгих мечів скіфського типу відомо і з території Західної Європи. Це, насамперед, меч з Доболі де Жос-Алдоболі (112 см), ймовірно, скіфського походження (Vasilev V. Pumnalele akinakes din Transilvania.— AMN, 1979, № 16, р. 27, fig. 6, 3; р. 33—34); Скоровий С. А. Происхождение и датировка меча из Алдоболы.— Археологические исследования на Украине в 1978—1979 гг. Тез. докл. XVIII конференции ИА АН УССР. Днепропетровск, 1980, с. 89), а також меч з Агатово (73 см) (Милчев А. и Ковачев А. Необнародовани памятници от Севлиево.— Археология БАН, 1967, № 2, стр. 40, сбр. 2).

Як уже відзначалось, Г. І. Мелюкова згадує 100 скіфських мечів, серед яких 15 — довгі. За останні роки у Північному Причорномор'ї знайдено приблизно 50 скіфських мечів. Таким чином, на кожні п'ять коротких екземплярів припадатиме один довгий. В той же час з 63 відомих нам за публікаціями савроматських мечів тільки шість мають

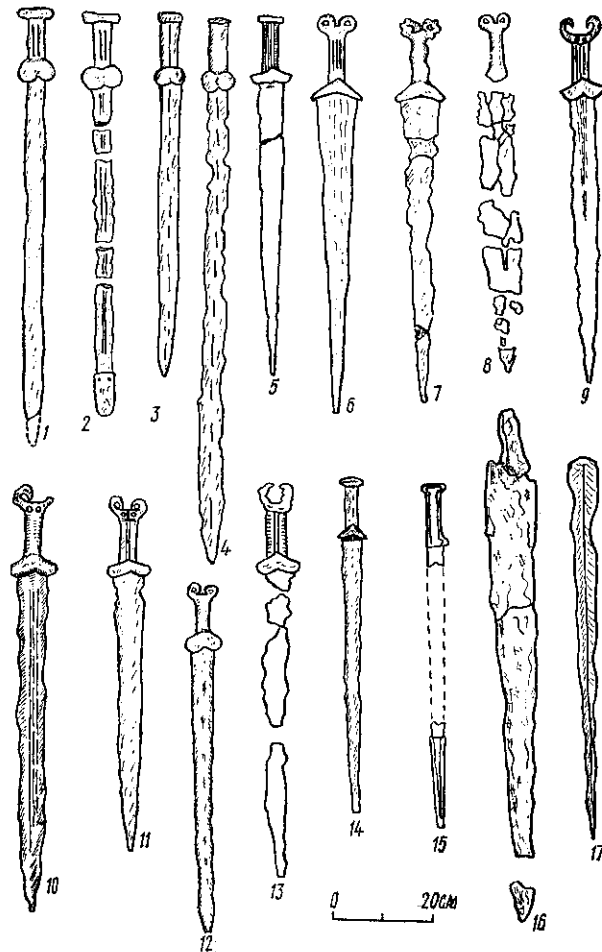

Рис. 2. Скіфські довгі мечі.

1 — Кармір-Блур; 2 — Старша Могила; 3 — Мартинівка; 4 — Ізюмівка; 5 — Кримський краєзнавчий музей; 6 — Оране; 7 — Возківці; 8 — Жданов; 9 — Катеринославщина; 10 — Берестяги; 11 — Грищенці; 12 — Марцинський могильник; 13 — Журівка; 14 — Часті кургани; 15 — Капітанівка; 16 — Ак-Бурун; 17 — Куль-Оба.

більше, що відзначалось дослідниками¹⁸. Меч, що був знайдений в с. Ізюмівка (додаток 1, 6; рис. 2, 4), довжиною 110 см, частково заповнює цю прогалину. Недавно в Передгірному Криму трапився меч VI—V ст. до н. е., безперечно, скіфського типу майже метрової довжини**.

* Природно, не беруться до уваги мечі прохорівського часу.

¹⁸ Наприклад, К. Ф. Смирнов писав: «Серед скіфських старожитностей Причорномор'я відомі мечі більших розмірів, ніж акінак середньої довжини, проте жоден з них, в тому числі й архаїчний меч з Кармір-Блура, не досягає метрової довжини» (Смирнов К. Ф. Вооружение савроматов, с. 23).

** Дякуємо А. О. Щепинському за люб'язний дозвіл використати цей факт. На жаль, мусимо обмежитися інформацією дуже загального характеру.

довжину 70 см і більше (див. додаток 2), тобто всього один з десяти можна зарахувати до числа рубаючих*. Отже, на нашу думку, навіть приблизні підрахунки дають підставу для висновку, що у скіфів довгий рубаючий меч був більш розповсюджений, ніж у савроматів.

Зіставлення архаїчних скіфських і савроматських екземплярів (VII—VI ст. до н. е., додатки 1, 2) показує, що довгі мечі у скіфів відомі з другої половини VII ст. до н. е. (наприклад, Кармір-Блур). В цей же час у савроматів найбільш ранні зразки такої зброї належать до VI ст. до н. е. (наприклад, Єнактаєво). Це ставить під сумнів висновок про більш ранню появу її у савроматів і відповідно про вплив останніх на поширення цих мечів серед скіфів. Більш вірогідним здається зворотний процес.

До останнього часу в Північному Причорномор'ї не було відомо жодного скіфського меча довжиною 1 м і

Наявність серед 18 довгих мечів VI—V ст. до н. е. десяти екземплярів у 80 см і більше дає змогу припустити, що вони не були рідкістю для скіфів уже в цей ранній період. Подібних мечів IV—III ст. до н. е. значно менше¹⁹. Це поки що важко пояснити, бо саме у той час зростає кількість металевого обладунку у скіфських похованнях²⁰.

Г. І. Мелюкова, яка вважає скіфські мечі передусім колючими, не виключала можливості застосування скіфами як рубаючої зброї меча, довшого за акінак. Однак дослідниця підкреслювала: «Незважаючи на це, цілком очевидно, що скіфські мечі для кінного бою були ще мало пристосовані»²¹. Проте мечі з Кармір-Блура, Старшої Могили, Ізюмівки, Ораного та інших ставлять під сумнів правильність такого висновку. Загальна довжина екземплярів, ширина клинків, вага — все це свідчить, що вони були досить зручні для завдання рубаючого удару. В цьому зв'язку особливий інтерес викликають умови, за яких довгі мечі було знайдено (див. додаток 1). З 16 екземплярів, виявлених у похованнях, 11 належали до комплексів з провідним похованням коня та предметами кінського убору, а вісім з них — до комплексів з різноманітним металевим спорядженням*.

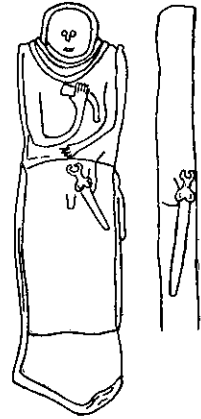

Рис. 3. Стела скіфського воїна з довгим мечем (околиці Кіровограда).

Таким чином, довгі мечі — це, насамперед, зброя близького бою важкоозброєного скіфа — вершника. Контингент таких воїнів, як підкреслює Є. В. Черненко, з'являється у різних регіонах Скіфії і, певно, вже з початку VI ст. до н. е. має значення як тактична одиниця²².

Вище ми розглядали лише зброю. Існують ще й інші джерела інформації, зокрема твори скіфського та давньогрецького мистецтва. Згадаємо відомі статуї скіфських воїнів з коротким (на поясі) та довгим (на боці) мечами (околиця Кіровограда, VI — перша половина V ст. до н. е.; рис. 3), а також зображення довгого меча на чаші з Гайманової Могили (IV ст. до н. е.; рис. 4)²³. Чудовою ілюстрацією застосування подібної зброї скіфськими вершниками є сце-

Рис. 4. Зображення скіфського воєначальника з довгим мечем на срібній чаші (Гайманова Могила).

¹⁹ К. Ф. Смирнов вважав, що тенденція до збільшення довжини скіфського акінака намічається лише у IV ст. до н. е. (Смирнов К. Ф. Савроматы, с. 261).

²⁰ Черненко Е. В. Скифский доспех, с. 168.

²¹ Мелюкова А. И. Указ. соч., с. 64. Подібної думки дотримувався і М. І. Артамонов (Артамонов М. И. Киммерийцы и скифы. Л., 1974, с. 29, 40).

* Деякі поховання з довгими мечами, металевим спорядженням і супроводжуючими кінськими похованнями (предметами кінського убору) були пограбовані (додаток 1). Очевидно, до пограбування цей інвентар мав значно багатший склад.

²² Черненко Е. В. О времени и месте..., с. 38.

²³ Бокій Н. М. Скифский курган у села Медеро-во.—СА, 1974, № 4, с. 271; Ильинская В. А. Скифы..., с. 89; Ильинская В. А. Раннескифские курганы..., с. 98; Черненко Е. В. О времени и месте..., с. 36; Археологія Української РСР, с. 129; Бідзіля В. І. Дослідження Гайманової Могили.—Археологія, 1971, № 4, с. 53; Бідзіля В. І., Мозолевський Б. М. Розкопки Гайманової Могили у 1969 р.—АДУ 1969 р., 1972, вип. 4, с. 118—122.

на бою між молодими та старими воїнами на гориті з кургану Солоха (IV ст. до н. е.; рис. 5)²⁴.

Є також писемне свідчення про використання скіфськими вершниками рубаючих мечів. У розповіді Лукіана Самосатського (II ст. н. е.) про скіфську дружбу, поданій від імені скіфа Токсаріда, в якій

Рис. 5. Сцена бою між молодими та старими скіфами на гориті з кургану Солоха.

ідеться про битву скіфів з об'єднаним військом боспорян, наведено такі деталі. Арсаком, проводир скіфів, «давши остроги коню, скрикнув і помчав *κολίδα διημέρος* меча піднявши крізь ворогів ... доскакавши до друзів і закликавши усіх останніх, він кинувся на Адирмаха *πατάξας τῇ κολίδι παρὰ τὸν αἰχένα μέχρι τῆς ζώνης διέτεμε* (вдарив мечем коло шиї, до пояса розсік)²⁵. М. І. Ростовцев прийшов до висновку, що ці дані стосуються не римського, а елліністичного часу²⁶. Якщо ці дослідники мають рацію, то свідчення Лукіана набуває для нас особливої цінності, оскільки воно у писемній формі стверджує застосування скіфськими вершниками у цей час довгих рубаючих мечів.

Таким чином, на нашу думку, зброя цього типу запроваджена у скіфів раніше і була розповсюджена ширше, ніж у савроматів (всупереч традиційному погляду). Отже, малоімовірно, щоб довгі скіфські мечі з'явилися під савроматським впливом. Питання про їх походження потребує спеціальних досліджень.

Додаток 1

Скіфські довгі мечі

1. Кармір-Блір. Меч, знайдений поза похованням. Довжина 88 см. Друга половина VII ст. до н. е.; рис. 2, 1 (Пиотровский Б. Б. Город бога Тейшебы.— СА, 1959, № 2, с. 177; рис. 6); 2. Текліне, курган № 346. Великий залізний меч, що частково розпався. Початок VI ст. до н. е. поховання супроводжувалось предметами кінського убору (Смела III, с. 20); 3. Аксютинці (Старша могила). Довжина 75 см. Середина VI ст. до н. е.; рис. 2, 2. Поховання пограбовано. Супроводжувалось предметами кінського убору і металевого обладунку (МРЗ, с. 114); 4. Вовківці, курган 2.

²⁴ Блаватский В. Д. Очерки военного дела..., рис. 5.

²⁵ Лус. Тох., 55.

²⁶ Ростовцев М. И. Скифия и Боспор, с. 108.

Довжина леза (пошкоджене) 77 см, повна довжина 80 см. Друга половина VI ст. до н. е.; рис. 2, 7. Поховання пограбоване, супроводжувалось предметами кінського убору і металевого обладунку (ДП, II, с. 7, табл. VII, 59; 5). Турії, курган 461. Великий залізний меч VI ст. до н. е. Поховання пограбоване (ИАК, 20, с. 8); 6. Ізюмівка. Випадкова знахідка VI ст. до н. е. (Скорий С. А. Раннескифський меч із с. Ізюмівка близ Старого Крыма.—СА, 1977, № 1, с. 280; рис. 2, 4); 7. Марцинський могильник, курган 1. Довжина 70,1 см. Кінець VI—початок V ст. до н. е.; рис. 2, 12. Поховання пограбоване (Ebert M. Ausgrabungen auf dem Gute Maritzup.—PZ, 1913, N 5, S. 16 (e)). 8. Катеринославщина. Випадкова знахідка. Довжина 77 см. Кінець VI—початок V ст. до н. е.; рис. 2, 9 (Мелюкова А. И. Вооружение скифов, табл. 20, 11); 9. Грищенці. Випадкова знахідка. Довжина 72 см. VI—початок V ст. до н. е.; рис. 2, 11 (Мелюкова А. И. Вооружение скифов, с. 56); 10. Мартинівка, курган 4. Довжина 74 см. VI—V ст. до н. е.; рис. 2, 3 (Шепинский А. А., Черепанова Е. Н. Северное Присавашье в V—I тысячелетиях до нашей эры. Симферополь, 1969, с. 280; рис. 107, 8, с. 70); 11. Збірка Кримського краєзнавчого музею. Випадкова знахідка. Довжина 73 см. VI—V ст. до н. е.; рис. 2, 5 (Скорий С. А. Меч из собрания Крымского краеведческого музея.—СА, 1979, № 3, с. 258—260); 12. Передгірний Крим. Меч з поховання. Довжина близько 100 см. VI—V ст. до н. е. Розкопки А. О. Щепинського. Неопублікований; 13. Журівка, курган 401. Довжина 80 см. Перша половина V ст. до н. е.; рис. 2, 13. Поховання пограбоване, супроводжувалось предметами кінського убору і металевого обладунку (ОАК, 14, с. 17—18); 14. Новосельці, курган 4. Довжина понад 90 см. Перша половина V ст. до н. е. Супроводжувалось предметами кінського убору і металевого обладунку (ИАК, 14, рис. 40—41); 15. Жданов, курган 6. Довжина 80 см. Середина V ст. до н. е.; рис. 2, 8. Супроводжувалось предметами кінського убору і металевого обладунку (Черненко Є. В. Скифські кургани..., с. 117; рис. 1, 1, с. 80); 16. Берестняги, курган 4. Довжина 86 см. Друга половина V ст. до н. е.; рис. 2, 10. Супроводжувалось предметами кінського убору і металевого обладунку (ДП III, табл. 55, б); 17. Оране. Меч знайдений поза похованням. Довжина 80 см. V ст. до н. е.; рис. 2, 6 (Петровська Є. О. Стародавні знахідки з с. Ораного на Київщині.—Археологія, 1971, № 3, с. 83; рис. 1, 1, с. 84); 18. Фруктове. Довжина 71 см. V—IV ст. до н. е. Супроводжувалось предметами металевого обладунку (ОАК за 1875 г., с. 34); 19. Ак-Бурун. Довжина понад 100 см. IV ст. до н. е.; рис. 2, 16. Поховання супроводжувалось предметами металевого обладунку (ОАК за 1875 г., с. 34); 20. Куль-Оба. Довжина меча без руків'я 76 см, повна—не менше 90 см. IV ст. до н. е.; рис. 2, 17 (Сокольський Н. И. Боспорские мечи, с. 133, табл. 11, б); 21. Капітанівка, курган 487. Довжина 70 см. IV—III ст. до н. е.; рис. 2, 15. Поховання супроводжувалось предметами кінського убору (ИАК, 35, с. 70, рис. 8, 8а); 22. Група Частих курганів, курган 3. Довжина менше 70 см. IV—III ст. до н. е.; рис. 2, 14. Поховання було пограбоване. Супроводжувалось предметами кінського убору (Замятнин С. Н. Скифский могильник «Частые курганы» под Воронежем.—СА, 1946, № 8, с. 26; рис. 11); 23. Гуляй-город, курган 302. Довжина близько 80 см. Скифський час. Поховання пограбовано (Смела III, с. 42); 24. Нікополь, курган 17. Довжина 71 см. IV—III ст. до н. е. (Мелюкова А. И. Вооружение скифов, с. 51).

Додаток 2

Савроматські довгі мечі

1. Єнактаєво. Випадкова знахідка. Довжина 75 см. VI ст. до н. е. (Горбунов В. С., Исмаилов Р. Б. Новые находки мечей и кинжалов савромато-сарматского времени в Башкирии.—СА, 1976, № 3, с. 233; рис. 1, 2, с. 236); 2. Енгельс, курган 12. Довжина 117 см. Кінець VI—початок V ст. до н. е. (Смирнов К. Ф. Вооружение савроматов, с. 23; рис. 5, 1); 3. Збірка Саратовського музею. Випадкова знахідка. Довжина 111 см. Початок V ст. до н. е. (Смирнов К. Ф. Вооружение савроматов, с. 23; рис. 5, 2); 4. Матвіївський, курган 5. Довжина близько 100 см. Початок V ст. до н. е. (Смирнов К. Ф. Вооружение савроматов с. 102; рис. 2, 7); 5. Солоне займище, курган 2. Довжина 80 см. V ст. до н. е. (Берхин-Засецкая И. П., Маловицкая Л. Я. Богатое савроматское погребение в Астраханской области.—СА, 1965, № 3, с. 149; рис. 5); 6. Белебей. Випадкова знахідка. Довжина 74 см. V—IV ст. до н. е. (Горбунов В. С., Исмаилов Р. Б. Новые находки..., с. 233; рис. 1, 12, с. 242).

С. А. СКОРЫЙ

Скифские длинные мечи

Резюме

Изучение длинных мечей позволяет полагать, что у скифов они появились раньше, чем у савроматов, и были распространены значительно шире, чем у них. Следовательно, бытование этого оружия у скифов не может быть связано с савроматским влиянием. Скифские длинные мечи были в достаточной степени приспособлены для нанесения рубящего удара с коня.

А. С. ОСТРОВЕРХОВ

Обробка кольорових металів на античних поселеннях

Металургія та обробка кольорових металів поряд з іншими ремеслами відігравали значну роль у господарській діяльності античних центрів району Дніпровського та Бузького лиманів, зокрема Ольвії¹ та Березани². Ці галузі ремісничого виробництва з'явилися тут одними з перших і забезпечували потреби не тільки внутрішнього ринку, а й великою мірою Скіфії. Незважаючи на велику кількість праць з цього питання, його ще не можна вважати повністю вирішеним.

Нові важливі матеріали дало відкриття 1973 р. Ягорлицького поселення, час існування якого припадає на VI ст. до н. е.³ Про велику роль металургії та обробки кольорових металів в економіці цього поселення свідчать знайдені у великій кількості бронзові шлаки, зливки бронзи та свинцю, різні вироби (рис. 1). Крім того, є залишки керамічних тиглів із слідами кольорових металів на їх внутрішній поверхні, численні предмети, часто виготовлені з бракованого литва і неповністю оброблені, а також фрагмент рознімної ливарної форми (рис. 2) з дрібнозернистого пісковика розміром 7 × 6,5 × 2,5 см. З одного боку її, на зламі, зберігся залишок ливника. В формі відливалися стержні діаметром до 1 см, призначення яких невідоме.

Найчисленнішу групу бронзових виробів становлять архаїчні наконечники стріл скіфських типів (рис. 3, 1—37). Серед них є такі форми: 1) дволопатеві, ромбічні у перетині, з виступаючою втулкою та шипом або без нього; 2) дволопатеві, з овальною чи лавроподібною головкою, довгою виступаючою втулкою та шипом або без нього (рис. 3, 1—10, 14—16); 3) дволопатеві, з овальною ромбічною головкою, короткою втулкою та шипом, утвореним продовженням однієї лопаті, загостреної на кінці (шиполісті) (рис. 3, 11—12); 4) трилопатеві, з виступаючою втулкою та дугоподібними або прямими обрисами лопатей, з шипом або без нього (рис. 3, 19—24); 5) тригранні, з виступаючою втулкою, шипом або без нього (типу келермеських) (рис. 3, 31—33, 39); 6) гостролісті (рис. 3, 25, 34, 36); 7) базисні (рис. 3, 26—28, 37); 8) кулясті (рис. 3, 13).

Крім перелічених типів на Ягорлицькому поселенні трапилися наконечники, які за часом або за формою не пов'язуються з виробничою

¹ Граков Б. М. Чи мала Ольвія торговельні зносини з Поволжям і Приураллям в архаїчну і класичну епохи? — Археологія, 1947, т. 1; Фурманська А. І. Ливарні форми з розкопок Ольвії. — АП УРСР, 1958, т. 7; Фурманська А. І. Бронзоліварне ремесло в Ольвії. — Археологія, 1963, т. 15; Штительман Ф. М. Раскопки мастерской по обработке металлов в Ольвии. — КСИА АН УССР, 1955, вып. 4 та ін.

² Лапин В. В. Греческая колонизация Северного Причерноморья. К., 1966, с. 137.

³ Островерхов А. С. Ягорлицькое поселение. — АО 1973 г. М., 1974, с. 323; Островерхов А. С. Экономические связи Ольвии, Березани и Ягорлицького поселения со Скифией (VII — середина V вв. до н. э.). — Автореф. дис. канд. ист. наук. К., 1978.